

W

Något om Greve P. A. Sparres tryckmateriel samt redskap och maskiner för tillverkningen av skilling banco-frimärkena

Av Hugo Olsson.

I och med att filatelisterna började specialsamla och därvid togo hänsyn även till avarter beträffande färg, tryck, papper, tandning osv., väcktes också deras intresse för frimärkenas tillverkning. Man ville veta anledningen till varianternas uppkomst, ty därigenom kunde man avgöra, om det låg någon mening i att samla dem, och dessutom blevo de intressantare, då man kände till, hur de uppstått.

Ett första försök att utreda de mer eller mindre invecklade procedurerna vid tillverkningen av tryckmaterialet för Sveriges frimärken gjordes år 1905 i samband med firandet av deras 50-årsjubileum. Då utgav Sveriges Filatelistförening en imponerande minnesskrift, Sveriges Frankotecken 1855—1905, och i denna gav Sveriges vid den tiden kunnigaste filatelist, stationsskrivaren N. V. B. Holmberg en utförlig beskrivning av frankotecknens tillverkning. Han utförde därigenom ett pionjärarbete av hög klass, och hans utredning har bestående värde. Dock finns där en lucka i hans redogörelse, nämligen beträffande skilling bancomärkena. Hur de följande boktrycksfrimärkena framställdes kunde han beskriva, och då dessa tillverkats efter praktiskt taget samma metod från 1858 och fram till 1905, antog han, att även den första emissionen framställdes på samma sätt.

Så var emellertid icke fallet. Klichéerna till skilling bancomärkena tillverkades efter en helt annan metod än alla övriga svenska frankotecken, och denna tillverkningsmetod skulle icke ha kunnat rekonstrueras, om man ej haft tillgång till vissa länkar i greve Sparres kedja av tryckmateriel, och endast ett fåtal av dem synes ha varit Holmberg bekanta. Vid frimärkenas 75-årsjubileum var frågan alltjämt olöst, och i den minnesskrift, som då utgavs, nöjde man sig med att återgiva Holmbergs felaktiga beskrivning.

Senare har emellertid så mycket av Sparres tryckmateriel kommit till rätta, att man numera fått en klar bild av hela tillverkningsgången fram till de slutliga tryckformarna. Detta är av stor betydelse för specialsamlarna av vår första frimärksemission, eftersom systematiken

därigenom kommit att vila på fast grund. Bland annat har man fått förklaring till uppkomsten av den gula treskillingen, och vidare har man kunnat systematisera de s. k. plåtfelen rationellt och även kunnat skilja bort tillfälliga tryckvarianter från verkliga klichédefekter. Genom studium av Sparres tryckmateriel har också kunnat visas kontinuiteten i tillverkningen av originalklichéerna och nytrycksklichéerna.¹

Medan sålunda en hel del av Sparres tryckmateriel har tillvaratagits och identifierats, har man emellertid ända till helt nyligen saknat kännedom om de maskiner han använt. I skrivelse till generalpoststyrelsen den 12 december 1854 nämnde Sparre, att han i England låtit förfärdiga alla för tryckningen, prepareringen, hålstickningen och limningen erforderliga maskiner och verktyg, men vilka det gäller framgår icke. Att döma av formuleringen, skulle det röra sig om en hel serie maskiner, men så är säkerligen icke fallet. Maskin för preparering verkar oklart, och limningen synes av allt att döma ha utförts för hand. Återstår sålunda endast maskin för hålstickningen och för tryckningen.

Några år senare figurera åter Sparres maskiner i de officiella urkunderna, nämligen i samband med deras överlåtelse till postverket. I nådig skrivelse den 30 december 1857 biföll Konungen postverkets begäran att för 10 000 rdr b:co få övertaga "med eganderätt, icke blott originalstämplarne till frimärken af bästa beskaffenhet . . . och dertill erforderlig hålstickningsmachin utan äfven en tillhörande press af lämplig construction, jämte alla behöfliga verktyg och redskap samt skriftlig noggrann beskrifning på tillverkningsättet omfattande färg- och limberedningen". Vid köpets avslutande skulle uppsättas en förteckning över alla inköpta "machiner, stämplor, press samt öfriga redskap och verktyg", men denna förteckning har tyvärr icke kunnat återfinnas.

Enligt denna skrivelse skulle i samlingen ingå endast tvenne större "machiner", nämligen perforeringsmaskinen och en press; resten skulle utgöras av "verktyg och redskap" samt s. k. tryckmateriel, dvs. stämplor och klichéer. Om verktygens och redskapens öden vet man tills vidare intet, men perforeringsmaskinens och pressens kan man följa även i fortsättningen. När Sparre lösts från sitt kontrakt och frimärkstillverkningen överläts på Pehr Olof Bagge, bestämdes, att postverket skulle tillhandahålla perforeringsmaskiner med tillhörande pressar,

¹ En utförlig redogörelse för Sparres tryckmateriel och hans tillverkning av frimärsklichéer för skilling bancomärkena återfinnes i Meddelanden från Postmuseum nr 30.

medan Bagge själv skulle bekosta alla övriga maskiner och redskap¹, och dessa bestämmelser förnyades, när kontraktet senare överläts på Jacob Bagge resp. AB. Jacob Bagges sedeltryckeri.

Det var tydligtvis Sparres perforeringsmaskin och tillhörande press, som postverket ställde till frimärksleverantörens förfogande, och ända fram till första hälften av år 1920 var pressen i oavbruten användning, Perforeringsmaskinen, populärt kallad "våffeljärnet", förnyades emellertid 1877, och tandningsaggregaten måste nyanskaffas upprepade gånger. Icke mindre än 8 st. tillverkades för de vanliga frimärkena och lösenmärkena, medan 3 st. förbrukades för de långa tjänstefrimärkena. Eftersom någon fullständig förteckning på tandningsaggregaten icke förut publicerats, meddelas här nedan när och av vem dessa tillverkats.

	Nr	Tillverkningsår	Tillverkare
För vanliga frimärken och lösenmärken	1	1855	J. A. Färngren
	2	1865	M. A. Rundlöf
	3	1876	Rundlöf & Co
	4	1877	Rundlöf & Co
	5	1884	F. F. Lundell
	6	1890	F. F. Lundell
	7	1906	C. L. Holm
	8	1910	C. L. Holm
För tjänste- frimärken	1	1873	M. A. Rundlöf
	2	1880	Öller & Co
	3	1890	F. F. Lundell

De av firmorna Rundlöf & Co samt Öller & Co levererade aggregaten hade konstruerats av Lundell. De två första hade tillverkats på Sparres bekostnad, och de övriga beställts och inköpts av postverket för belopp varierande mellan 1 100 och 2 000 kr.

När postverket år 1920 övertog tillverkningen av frankotecken och slutuppgörelsen med AB. Jacob Bagges sedeltryckeri skulle äga rum, upprättades en inventarieförteckning över alla maskiner hos Bagges (januari 1919). Ur listan, som upptager 14 maskiner, skall citeras:

"2 st. perforeringsmaskiner, den ena inköpt 1912, båda tillhöriga postverket (övriga maskiner tillhöra bolaget). För den nya maskinen finnas 4 st. varandra något olika perforeringsramar, av vilka en an-

¹ Fr. o. m. 1874 bekostade postverket även originalstämplarna samt en första uppsättning originalplåtar och tryckplåtar för varje valör.

vändes för boktryck och de övriga för koppartryck . . . Även för den gamla maskinen finnas perforeringsramar av olika storlekar.”

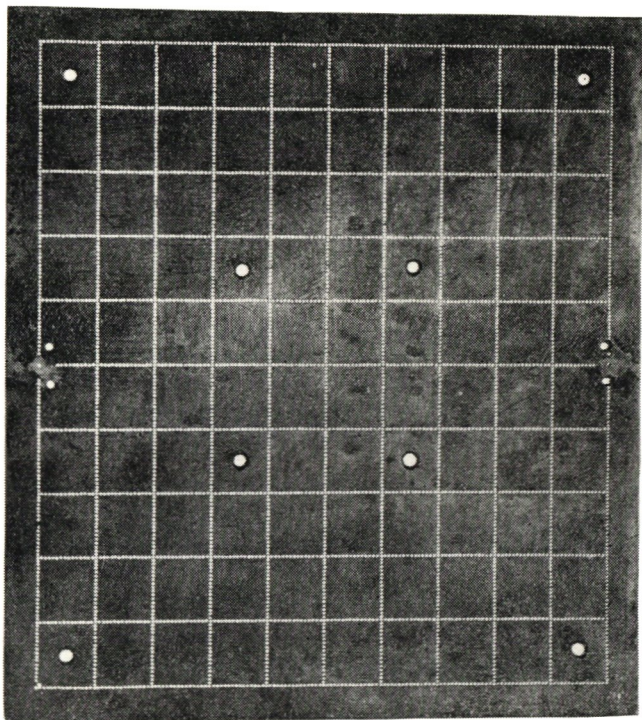
Man torde lägga märke till uppgiften, att dessa två voro de enda, som tillhörde postverket. Den ena hade inköpts 1912 och var tydligtvis den österrikiska kamtandningsmaskinen.

Den andra maskinen kunde vara Sparres gamla press. Hans ursprungliga tandningsmaskin hade, som ovan nämnts, utbytt 1877, och det är knappast troligt, att den befann sig bland de nämnda inventarierna. Ej heller är det sannolikt, att hans första aggregat var med. Visserligen uppgavs det, att det även för den gamla maskinen funnos perforeringsramar av olika storlek, men de voro troligtvis av yngre datum och vid den tiden alltjämt brukbara.

Man borde kunna utgå ifrån, att postverket tillvaratagit de båda maskiner, som voro dess egendom, och då jag i mitten av 1930-talet forskade efter dem, berättade mig herr Algot Eriksson, som varit tryckare, först hos Bagges — sedan 1905 — och sedan vid postverket, att ett antal tandningsaggregat förvarats på postverkets frimärkstryckeri. Tyvärr hade jag icke tillfälle att fullfölja undersökningarna förrän flera år senare, men då hade de förflyttats, och man trodde, att de nedskrotats.

Det var därför en överraskning för mig, när intendent Gunnar Stenerudh förra året omtalade för mig, att han funnit en perforerad platta, som han misstänkte ha tillhört Sparres första tandningsaggregat. Vid ett besök på Postmuseum kunde jag snart konstatera, att han hade rätt, ty perforeringen i plattan överensstämde i sina detaljer fullständigt med perforeringen i det enda 25-block av skilling bancofrimärken, som bevarats till våra dagar, och som nu finnes i Postmuseum. Det intressanta fragmentet av Sparres aggregat är av mässing, har dimensionerna 237×267 mm samt en tjocklek av 2 mm.

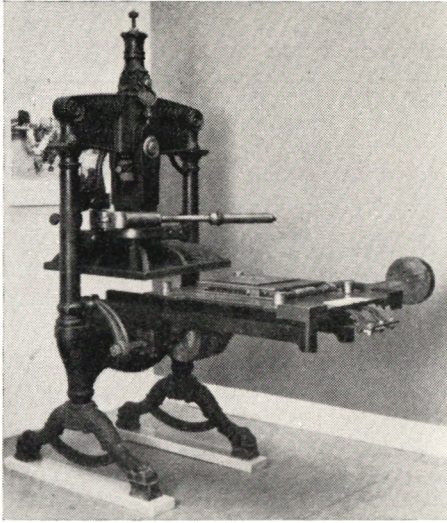
Kort efteråt kunde intendent Stenerudh bjuda på en ny överraskning. I förrådet av gamla maskiner hade han funnit en press, som av allt att döma måste ha tillhört Sparre. Den bär inskriptionen HOPKINSON & COPE FINSBURY LONDON, och på en annan inskription läses HOPKINSON'S ALBION PRESS 1854 N:o 3146. Omedelbart efter fyndet satte intendent Stenerudh sig i förbindelse med nämnda Londonfirma, som alltjämt existerar, men några handlingar från tiden för dess affärsförbindelser med Sparre hade icke tillvaratagits, och några upplysningar om Sparres köp av denna och event. andra maskiner kunde därför icke erhållas.

Bild 1. Platta, använd vid perforeringen av de första svenska frimärkena. I Postmuseum.

Att pressen ingått bland de maskiner, som Sparre på sin tid beställde i England i och för frimärkestillverkningen är otvetydigt, men frågan är, om han använt pressen uteslutande för perforeringen eller även för tryckningen. Tryckplattan hos pressen är 52×66 cm och är alltså tillräckligt stor för tryckning av frimärken, om dessa trycktes i halvark om 100 st. Förste tryckeriassistenten K. A. Bodin och f. d. tryckaren hos Bagges A. Almgren, med vilka jag hade tillfälle konferera vid mitt besök i Postmuseum, beräknade, att pressens kapacitet var tillräckligt stor för såväl tryckning som perforering av de frimärksupplagor, som Sparre och Scheutz levererade. Det kan således vara möjligt, att Sparre använde pressen för båda ändamålen.

Enligt uppgifter, som jag tidigare erhållit av herrar Algot Eriksson och C. G. Kjellqvist, och som nu bekräftats av herr Almgren, hade

Bild 2. Tryckpress, använd vid framställning av de första svenska frimärkena. I Postmuseum.

under hela 1900-talet fram till 1920 arktandningsmaskinen varit monterad i en vanlig handpress för boktryck, och då alltjämt en tandningsmaskin, nämligen den som tillverkats 1877 av Rundlöf & Co, är monterad i ovannämnda press, är det klart, att det var Sparres press, som användes för tandning av våra frimärken under 65 år.

Det är glädjande, att Postmuseum kan exponera dessa två intressanta minnen från Sparres dagar i samband med firandet av hundraårsminnet av frimärkenas införande i vårt land.

Bild 3. A. Almgren i arbete med perforering på P. A. Sparres tryckpress (längst t. h.). Början av 1900-talet.